

પ્રવચન નં. ૩૮, શ્લોક-૫૫, ગાથા-૪૦ શુક્રવાર, ચૈત્ર સુદ ૧૧, તા.૧-૦૪-૧૯૬૬

‘નિયમસાર’ શુદ્ધભાવ અધિકાર. ‘[હવે ઉલ્ભી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ શ્લોક કહે છે :]

પ્રીત્યપ્રીતિવિમુક્તશાશ્વતપદે નિ:શેષતોડન્તર્મુખ-

નિર્ભેદોદિતશર્મનિર્મિતવિયાદ્વિંબાકૃતાવાત્મનિ ।

ચૈતન્યામૃતપૂરપૂર્ણવપુષે પ્રેક્ષાવતાં ગોચરે

બુદ્ધિં કિં ન કરોષિ વાઙ્છસિ સુખં ત્વં સંસૃતેર્દુષ્કૃતે: ॥૫૫॥

પ્રગટ. નિર્ભેદ. નિર્ભેદનો અર્થ ક્યાં ગયો? નિર્ભેદ. નિર્ભેદ સ્વરૂપ પ્રગટ છે. ‘નિર્ભેદોદિત’નો અર્થ પ્રગટ એટલું જ? નિર્ભેદનો અર્થ એમ છે. ભેદ રહિત ઉદયમાન સુખમય નિરાકાર પ્રકાશમાન છે.

શુદ્ધભાવ, શુદ્ધભાવ અધિકાર છે ને? શુદ્ધભાવ એટલે આત્મા. એક સમયમાં આત્મા ધ્રુવ સ્વભાવ, એને અહીંયાં શુદ્ધભાવ અથવા એને આત્મા કહે છે. એ આત્મા ‘પ્રીતિ-અપ્રીતિ રહિત શાશ્વત પદ છે,...’ આત્મા શાશ્વત છે, ધ્રુવ છે. એમાં રાગ અને દ્વેષના સ્થાન અને પ્રકાર છે જ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આત્મા.. એ પ્રીતિ-અપ્રીતિ રાગ એ તો આસ્રવ છે. એ સ્વરૂપમાં નથી. અત્યારે, હોં! એ પ્રીતિ-અપ્રીતિના વિકલ્પ છે. એ પર્યાયમાં, અંશમાં ભલે હો. વસ્તુમાં નથી. વસ્તુ જેને આત્મા, શુદ્ધભાવરૂપ આત્મા (કહીએ), એ તો પ્રીતિ-અપ્રીતિ

રહિત છે. નાસ્તિથી વાત કરી. અસ્તિથી કહ્યું, શાશ્વત પદ છે.

એવું શાશ્વત પદ અંતર્મુખ દષ્ટિ કરવાનો જે વિષય છે, જેનાથી લક્ષ અને રુચિ કરતાં સમ્યગ્દર્શન થાય એવું શાશ્વત પદ ચૈતન્ય ધ્રુવ એ પ્રીતિ-અપ્રીતિના વિકલ્પથી રહિત નિર્વિકલ્પ તત્ત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? શાશ્વત છે. શાશ્વત છે. તત્ત્વ છે અરૂપી, વિજ્ઞાનઘન શાશ્વત પદ છે, વસ્તુ. એની રુચિ કેમ કરતો નથી એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? બીજી બધી રુચિ કરે છે પણ આવો ભગવાનઆત્મા એક સમયનો શાશ્વત સ્વરૂપ પ્રભુ, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ અને ભાવથી રહિત, એની રુચિ કેમ કરતો નથી? જે કરવાનું છે એ તો એ છે. ધર્મની સ્થિતિની શરૂઆતમાં ધર્મીને કરવાનું તો એ છે. સમજાય છે કાંઈ? શાશ્વત વસ્તુ સત્.. સત્.. સત્, એની રુચિ, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ વિનાના તત્ત્વની રુચિ કરવી એનું નામ સમ્યગ્દર્શન અને પ્રથમ ધર્મ છે. એ વિના એને એકેય ધર્મ સાચો હોઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ?

જે સર્વથા અંતર્મુખ. કેવો છે આત્મા વસ્તુ શુદ્ધભાવ? ધ્રુવ સ્વભાવ એટલે કે અશુદ્ધ ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક જે ચાર પર્યાયો છે એવી અપેક્ષાની પર્યાય વિનાનું તત્ત્વ છે એ સર્વથા અંતર્મુખ છે, સર્વથા અંતર્મુખ છે. સમજાણું કાંઈ? બહારની જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન આદિ પર્યાય કે ક્ષાયિકસમકિત, ચારિત્ર પર્યાય આદિ એથી આ સર્વથા અંતર્મુખ છે. ઓલી તો બહિર્ પર્યાય છે. સમજાણું કાંઈ? ધર્મની સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન આદિ પર્યાય, ચારિત્ર પર્યાય, ક્ષાયિકસમકિત આદિ પર્યાય એ અંતર્મુખ વસ્તુ નથી. એ તો બહિર્મુખનો પર્યાય પ્રગટ થયો છે. સ્વભાવના આશ્રયે પ્રગટ થયેલ તત્ત્વ બહિર્તત્ત્વ છે. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- સર્વથા કીધું છે ને? કોઈ અપેક્ષાએ પણ એ બાહ્ય પર્યાયના અંશમાં એ તત્ત્વ આવતું જ નથી. સર્વથા (કહ્યું તો) અનેકાંત વીતરાગનો માર્ગ છે તો કથંચિત્ અંતર્મુખ અને કથંચિત્ બહિર્મુખ એમ હોવું જોઈએ કે નહિ? ભાઈ ! ધ્રુવ વસ્તુ જે છે ચૈતન્ય શુદ્ધભાવ એક સમયનો પરમાત્મા પોતે વર્તમાન, એ સર્વથા અંતર્મુખ તત્ત્વ ધ્રુવ છે. એક સમયની પર્યાયમાં એ ધ્રુવ આવે એવું એ તત્ત્વ નથી. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- કથંચિત્ શેનું આવ્યું? વસ્તુ છે સર્વથા અંતર્મુખ તત્ત્વ ચૈતન્યપિંડ, વિજ્ઞાનઘન, શુદ્ધ ધ્રુવ જે છે એ ઉત્પાદ-વ્યયની પર્યાયમાં ધ્રુવ સર્વથા આવતું નથી. ભારે, ભાઈ! સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

વસ્તુ છે ને વસ્તુ? એક સમયની પર્યાયના અંશનું લક્ષ ન લેતા વસ્તુ જે છે એક સમયનું ધ્રુવ વસ્તુ છે એ તો સર્વથા અંતર્મુખ જ તત્ત્વ છે. સમજાણું કાંઈ? અહીં કહે છે કે, અરે...! પ્રભુ! એની તું રુચિ કેમ કરતો નથી? સમજાણું કાંઈ? આ નિમિત્તની રુચિ,

રાગની રુચિ, પુણ્યની રુચિ, પાપની રુચિ, આ દેહની ક્રિયા હું કરું એવી રુચિ, દયા, દાન, વ્રતના વિકલ્પ ઉઠે એ વિકલ્પ શુભરાગ (છે), એની રુચિ એ તો બધો મિથ્યાત્વભાવ છે. એની રુચિ એટલે આ હું એવો ભાવ તો મિથ્યાત્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? એ અંતર્મુખ તત્ત્વ સર્વથા છે એવા તત્ત્વને રુચિમાં ન લેતાં, બહિર્મુખનો વિકલ્પ એક સમયનો ક્ષયોપશમ જ્ઞાનનો પર્યાય વિકાસનો ઉઘાડ છે એટલો હું, એ તો બહિર્મુખ તત્ત્વ છે. એટલો હું, એ તો મિથ્યાદષ્ટિની શ્રદ્ધાનો એ ભાવ છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ન્યાલ થઈ જવાની એ વાત.

ઉત્તર :- ન્યાલની જ વાત છે ને આ તો, ભાઈ! વસ્તુ અંતર્મુખ મહાનપદાર્થ છે. એની નજરું તેં કરી નથી. કહે છે, ભાઈ! એ બધી નજર તારી બહારમાં વર્તે છે. એક સમયનો પર્યાય કે રાગની મંદતાનો રાગ એના ઉપર તારી રુચિ અને એ અસ્તિત્વ ને સત્ત્વ હું છું, એવો જે ભાવ એ તો મિથ્યાભાવ છે, ભ્રમભાવ છે, એ ચાર ગતિમાં ઉત્પન્ન કરવાના બીજાં છે. મોક્ષનું બીજ તો સર્વથા અંતર્મુખ તત્ત્વ એ છે. આહાહા..!

સર્વથા અંતર્મુખ. અંતર્મુખ. સર્વથા એક સમયની પર્યાયમાં બિલકુલ ન આવે એવું. એમ. અંતર્મુખ અંતર્મુખ. આખી ચીજ જ સ્વસન્મુખ પડી છે. એની રુચિ કર. સમજાણું કાંઈ? માણસ એમ કહે આવું સર્વથા આવું છે તો પછી એક સમયનો પર્યાય રાગાદિ છે કે નહિ એમાં? એમાં છે જ નહિ. એમાં છે નહિ ત્યારે સર્વથા અંતર્મુખ સ્થિતિનું સત્ત્વ સિદ્ધ થાય છે. સમજાણું? એમ કહે ને, ભાઈ! આ આખું દ્રવ્ય છે. આ જે આખું દ્રવ્ય અને એક સમયની પર્યાય એને લક્ષમાં લે ને. એ આખું દ્રવ્ય કહેવાય, એ પદાર્થ કહેવાય. (તો એમ કહે), એ નહિ, એ વસ્તુ નહિ. સમજાણું?

જેમાં એક સમયની દશા વિકાસ અને વિકાર. વિકાસ જ્ઞાન, દર્શન, વીર્યનો વિકાસ અને વિકાર. એ બધું અપૂર્ણ અને વિપરીત. એ તત્ત્વમાં અંતર્મુખ તત્ત્વ આવતું નથી. અંતર્મુખ તત્ત્વ જે સર્વથા તે પર્યાયમાં નથી અને એ પર્યાય અંતર્મુખ તત્ત્વમાં નથી. આહાહા..! માણસને ભારે ઝીણું પડે એટલે પછી આ રસ્તા એવા કરી નાખ્યા છે ને. લોકોને સારું પડે આ. ભક્તિ કરે, પૂજા કરે, દાન, દયા કરે. એમ કરતાં કરતાં ધર્મ થાય. આહાહા..! ભાઈ! એ ધર્મ નથી. સમજાણું કાંઈ?

વસ્તુસ્વભાવ જે સત્ત્વ છે, ચૈતન્યનું સત્ત્વ છે, તત્ત્વ છે, ભાવ છે, શુદ્ધ છે, એકરૂપ છે. એવો જે ભાવ તેને સર્વથા અંતર્મુખ વસ્તુ અને તે નિર્ભેદ (તત્ત્વ છે). નિર્ભેદ ઉપર લક્ષ ગયું એટલે પછી તમારું પ્રગટ ખટક્યું. ભાઈ! પ્રગટ ખટક્યું. કે એકરૂપ ઉદય છે, એમ. નિર્ભેદ ઉદય છે. એકરૂપ ઉદય છે. ઉદય એટલે એકરૂપ છે. એમ. એકરૂપ વસ્તુ પ્રકાશમાન છે. સમજાણું કાંઈ? પ્રગટ કહો તોપણ પ્રગટ છે એ બરાબર છે. વસ્તુ વસ્તુ છે. એક સમયનું ધ્રુવ અનંત સત્ત્વનું એક સત્ત્વસ્વરૂપ. એ પ્રગટ જ છે. વસ્તુ અપ્રગટ છે એ વસ્તુ છે ને?

છે. છે એ છે તે અસ્તિરૂપે પ્રગટ. પ્રગટ એટલે છે. એ પ્રકાશમાન છે. નિર્ભેદ પ્રકાશમાન છે. પ્રગટ પ્રકાશમાન વસ્તુ સ્વરૂપ ધ્રુવ, પારિણામિક ચૈતન્યભાવ, સ્વભાવભાવ એ વ્યક્ત. વસ્તુ તરીકે વ્યક્ત છે. વસ્તુ અવ્યક્ત છે? પર્યાયમાં વ્યક્ત પ્રગટ નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

વસ્તુ તરીકે તો નિર્ભેદ, પ્રગટ, પ્રકાશમાન વસ્તુ અંતર્મુખ પ્રકાશમાન છે. અંતર્મુખ પ્રકાશમાન. એને અહીંયાં આત્મા કહેવામાં આવે છે. એવા આત્માને સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે આત્મા તરીકે કહ્યો અને એને શુદ્ધભાવ કહ્યો. એવા ભાવની અંતર રુચિ કરવી એનું નામ સમ્યગ્દર્શન-ધર્મની પહેલી સીઠી છે. આહાહા..! બાકી બધું થોથે થોથા છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એય..! ‘કાંતિભાઈ’! આ નિર્ભેદ. ‘એક દેખીયે જાણીયે...’ ‘વીરજીભાઈ’ બહુ કહેતા. આહાહા..! ‘એક દેખીયે જાણીયે રમી રહીએ ઇક ઠોર, સમળ વિમળ ન વિચારીએ યહી સિદ્ધિ નહિ ઔર.’ આ નિર્મળ પર્યાય અને આ સમળ, એવા બે ભેદ પણ નથી. નિર્ભેદ એકલું તત્ત્વ છે. એક સમયમાં આખો ભગવાન, મહા પરમાત્મા, મહા પરમાત્મા પોતે એક સમયમાં છે. એને અહીંયાં સર્વથા અંતર્મુખ પ્રગટ પ્રકાશમાન વસ્તુસ્વરૂપે એવો ‘સુખનો બનેલો છે..’ લ્યો! વળી બનેલો લખ્યું છે.

નિર્ભેદ ‘શર્મનિર્મિત’, ‘શર્મનિર્મિત’. ‘શર્મ’ એટલે આનંદ, અતીન્દ્રિય આનંદથી બનેલો. એટલે કે અતીન્દ્રિય આનંદ જેનું રૂપ જ એ છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? બનેલો એટલે? શાસ્ત્રમાં ભાષા તો એમ જ આવે. ત્રણલોક છ દ્રવ્યથી બન્યા છે, એમ આવે છે. ‘પંચાસ્તિકાય’માં. છે એને બનેલો એ શબ્દથી કથન કરવું છે. બનેલો એટલે આત્મા અને અનંત આનંદ જે અતીન્દ્રિય આનંદ, બેહદ અતીન્દ્રિય અમૃતનો આનંદ, એ રૂપે જ આત્મા છે. એને અહીંયાં સુખનો બનેલો એમ કથન કરવામાં આવે છે. આહાહા..! અરે..! આત્મા શું પરમાત્મસ્વરૂપે એનું એણે કોઈ દિ’ શ્રવણ કરવામાં એને આવ્યું નથી કે આ આવો છે. અને શ્રવણ કરવામાં આવે એને આનંદ બેસી ન જાય એમ બને નહિ, એમ અહીં કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? એને શ્રવણ કર્યું કહેવાય. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો સમજાય છે કાંઈ, એટલે? દીકરીઓ છે, દીકરાઓ, છોકરાઓ હોય. બધા શરીરથી ઓળખાવાય છે. અંદરમાં એ કાંઈ છે જ નહિ એમ કહે છે. જે એક સમયની વસ્તુ છે એમાં આ કાંઈ શરીરનો આ અવયવ, રાગ ને કર્મ ને ભેદ ને વિકલ્પ ને નિર્મળ પર્યાય પ્રગટેલી એ પણ વસ્તુ ધ્રુવમાં તો છે જ નહિ. પછી કોને કહેવું આ અને કોને કહેવું આ નહિ. આ સ્ત્રી અને આ પુરુષ. પણ એ વસ્તુમાં જ નથી એમ અહીં તો કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? કહો, ‘સુમેરચંદજી’! સમજાય છે કે નહિ? .. આપણે ત્યાં બરાબર. આહાહા..! ભારે ભાઈ! બહારમાં તકરાર કરી. અરે..! ભગવાન! બહારથી પ્રભુ એ નહિ મળે, ભાઈ!

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ કેવળજ્ઞાનીએ જેને અનંતા આત્માઓ અને અનંત પરમાણુઓ એક સમયમાં જોયા. ભગવાન દિવ્યધ્વનિ દ્વારા ભાષે છે, ભાઈ! તું તો એવો અંતર્મુખ તત્ત્વ છો, સર્વથા, કે જે અનંત અતીન્દ્રિય બેહદ બેહદ અપરિમિત અચિંત્ય જેના સુખનો સ્વભાવ બેહદ છે. એવો આત્મા તે ધ્રુવ. એને આત્મા કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ દુઃખની વિકૃત અવસ્થાનો અંશ જે દેખાય, સંસારનો ઉદયભાવ દુઃખરૂપ દશા, એ વસ્તુમાં નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ... સમાતું નથી.

ઉત્તર :- સમાતું નથી એમ ઇ કહે છે. એથી અહીં સમાતું નથી.

વસ્તુ વસ્તુ અને વસ્તુનો સ્વભાવ. અહીં ભાવની વ્યાખ્યા છે ને? ભાવ, શુદ્ધભાવ. એ અનંત, બેહદ અતીન્દ્રિય એક આનંદ, એક આનંદ, અભેદ આનંદ, નિર્ભેદ પ્રગટ પ્રકાશમાન આનંદ. એવું સ્વરૂપ જ એનું છે. એથી બનેલો એટલે એમ છે એમ કહેવામાં આવે છે. અરે...! ભગવાન! કહે છે કે આવા આત્માની તું સન્મુખ થઈને રુચિ કેમ કરતો નથી? કરવાનું તો એ છે. આહાહા...! સમજાય છે કાંઈ? ભાવ એના ખ્યાલમાં આવે નહિ કે આ શું છે? ત્યાં સુધી એની સન્મુખતાની એને રુચિ કેમ થાય? સમજાણું આમાં?

‘સુખનો બનેલો છે,...’ ભારે ભાષા, ભાઈ! ‘નિર્મિત’ શબ્દ પડ્યો છે ને? એ નિર્માયેલો જ છે. અતીન્દ્રિય આનંદથી જ નિર્માયેલો અનાદિથી નિર્મિત છે. એવો ભગવાનઆત્મા એમાં તારી નજર કરવા જેવી છે. બાકી બીજેથી નજર ઉઠાવવા જેવી છે. આહાહા...! આ તો વ્યવહાર ક્યાંય .... એમ માણસને લાગે. એ વ્યવહાર સાધ્ય ને... શું કહેવાય? વ્યવહાર સાધન અને નિશ્ચય સાધ્ય. એય...! ‘પંચાસ્તિકાય’ (એમ આવે). આહા...! અરે...! ભગવાન! ઓલા કહે, વ્યવહાર સાધક, નિશ્ચય સાધ્ય. વ્યવહાર પહેલો, નિશ્ચય પછી. સાંભળ, ભાઈ ! એ તો સાધન અપેક્ષાએ વિકલ્પની મંદતા (થઈ હોય) એને વ્યવહાર નિમિત્તની યોગ્યતા ગણીને સાધનનો ઉપચાર કર્યો છે.

ભગવાનઆત્મામાં એક સાધન નામનો જેમ અનંત અપરિમિત પ્રગટ નિર્ભેદ સુખસ્વભાવ છે એવો એ ભગવાનઆત્મામાં કરણ નામનો નિર્ભેદ, અભેદ, એકરૂપ પ્રગટ કરણ નામનો સ્વભાવ પડ્યો છે તેને શુદ્ધભાવ જીવ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? અરે...! આવી તે કથા કઈ જાતની? બિચારા કેટલાક નવા આવે એને તો એવું લાગે. એય...! ‘જયચંદભાઈ’! આ ... કાલે પૂછતા હતા ને? ‘સુરેન્દ્રનગર’ના હતા. ક્ષત્રિય, બ્રહ્મક્ષત્રિય, લુહાણા હતા. આ બધી આત્માની વાત તમે એમ કે આત્મા વળી આત્મા. સેવા-બેવાનું કાંઈ ખરું કે નહિ? પણ આ બધી... આહાહા...! મોટા બંગલા, મોટા.. આ શું? કહે. આ શું કહેવાય તમારે? આડંબર-આડંબર. ભાઈ! ભગવાન! બાપુ! શાંત થા. એ ચીજો કોઈની કરી થતી નથી. એ એને કાળે થયેલો પર્યાય છે. ભાઈ! આ વાતું ગંભીર છે, કીધું. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! એ

પુદ્ગલના પરમાણુના પરિણમનના સમૂહના કાળે એનો પર્યાય રચાય અને તે કાળે ત્યાં થંભીને પડેલો છે. એનો આત્મા કર્તા છે નહિ. આહાહા...! આ વાત. વીતરાગ માર્ગને... સાંભળે નહિ.

એક કોર આત્માની વાત આવી કરો. એક કોર આવા બધા મંદિરો, હાથીના ઓલા મોટા... શું કહેવાય? મહોત્સવ. એય...! 'જ્ઞાનચંદ્રજી'! પંચકલ્યાણક. 'મુંબઈ'માં જુઓ તો આમ હાથી. બે હાથી હતા. નહિ? બે હાથી હતા ને? બે હાથી હતા. તમે હતા? કો'કને શંકા પડી જાય તમે માસ્તર ખરાને. એટલે તમે આવો કે ન આવો. શું કહેવાય? દળ. હૈયુ હૈયુ ઓલું કહે છે ને શું કહેવાય? હૈયે હૈયુ દળાય એમ માણસ નથી કહેતા? હૈયે હૈયુ દળાય એટલે એટલું બધું માણસ. એમ. પણ એલા! તમે કહો છો કે ધર્મ તો આમ થાય. તો આ શું? એય...! ભાઈ! શાંત થા, બાપા! એ જગતના અજીવ તત્ત્વો છે. અને અજીવતત્ત્વનો પણ એના ક્રમસર થયેલો પર્યાય, એ પર્યાયનો કર્તા એ પરમાણુ છે. કોઈ જીવ કહે કે અમે મંદિર બનાવીએ છીએ એ ભ્રમ છે, અજ્ઞાનીનો ભ્રમ છે. આહાહા...! સમજાણું? એને શુભભાવ હોય. શુભભાવ હો. એ શુભભાવ તે પણ પુણ્યબંધનું કારણ છે. પણ પાપના ભાવથી બચવાને કાળે અથવા તે કાળે તે જ આવવાનો એને કાળ હોય છે. આહાહા...! એવો શુભભાવ હોય છે. ત્યારે એનું લક્ષ ત્યાં જાય. એટલી એની મર્યાદા છે. એથી આઘી મર્યાદા કરો કે કોઈએ રચ્યું છે અને શુભભાવ હતો તો આ બન્યું છે અને શુભભાવ હતો તો એનાથી આત્માનો ધર્મ થયો છે તો એ વાતની સત્યતા નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

અરે...! દાન, પૂજામાં કાંઈ સંવર-નિર્જરા તો કહો. ભાઈ! એ બહુ કરે છે, હો! .. ભગવાન! ભાઈ! તને ભગવાનના ભેટાની ખબર નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ પરમાત્મા પોતે એક સમયનો પ્રભુ. પરમેશ્વર દિવ્યધ્વનિ દ્વારા પોકાર કરે છે. ઈન્દ્રની મધ્યમાં, કરોડો મનુષ્યોના... ધ્વનિમાં એમ આવે, ભાઈ! તું તો અખંડ આનંદનો કંદ બનેલું તત્ત્વ છો ને! એવું જ તારું સ્વરૂપ છે ને, ભાઈ! એની ઉપર રુચિ કર. બાકી બધું આવે તે જાણવા જેવું છે. આદરવા જેવું નથી. આહાહા...! આ તે કાંઈ વાત! એને અનેકાંત ન કહેવાય, કહે. એકાંત કહેવાય. ભાઈ! ભાષામાં એમ આવે. વ્યવહાર ઉપાદેય છે, એમ આવે. પણ ખરેખર આત્માના સ્વભાવનો શુદ્ધ ધ્રુવના ઉપાદેય સિવાય એની પ્રગટેલી પર્યાય પણ જ્યાં પ્રગટવા યોગ્ય છે એ ઉપાદેય નથી. સમજાણું કાંઈ? એવો ભગવાન પ્રગટ નિર્ભેદ-ભેદ વિનાની ચીજ છે. આ ગુણી અને આ એનો સુખગુણ, એવું જેમાં નથી. વસ્તુ અને એનો આ ગુણ સુખ એવો જેમાં ભેદ નથી. ભાઈ! એ ઉપર જરી લક્ષ ગયું. 'નિર્ભેદોદિત' છે ને? એટલે નિર્ભેદ ઉદિત એવો સુખનો બનેલો. એટલે એક ગુણને જુદો પાડ્યો ને? આવો ગુણ. તો કહે છે કે બાપુ! એ ગુણ જે કીધો ને તો એ નિર્ભેદ એકરૂપ જ વસ્તુ છે. એમાં વળી આ આનંદગુણ છે અને એનો ધરનાર આ આત્મા છે એવો પણ ભેદ નથી. સમજાણું કાંઈ?

એવા આત્માની, ભાઈ! તું રુચિ કેમ કરતો નથી? આહાહા..! એવા આત્મામાં તું રુચિ કેમ કરતો નથી? ભાઈ! એમાં રુચિ કરવા જેવી ચીજ તો પોષાણની ચીજ તો આ છે. પોષાણ સમજો છો? અમારી કાઠિયાવાડી ભાષા છે. વેપારીને માલ દેવો હોય તો પોષાણનો માલ કહેવાય. પોષાણનો એટલે? ચાર રૂપિયે મણ મેથી મળતી હોય. ઘઉં લ્યોને. ઘઉં તો અત્યારે ચાર રૂપિયે ક્યાં મળે? મેથી પણ નહિ મળતી હોય. આ તો પહેલાની વાત છે. વીસ રૂપિયે મણ લ્યો ને ભાઈ, તમારે જે હોય. ત્યાંથી વીસ રૂપિયે મળતા હોય. એક રૂપિયો ખર્ચ હોય અને પછી બાવીસ રૂપિયે વેચાતા હોય તો એ માલ વેપારીને પોસાય. વીસ રૂપિયે ત્યાં લે અને રૂપિયો ચડે અને અહીં વેચાય સાડા વીસ રૂપિયે. તો એ માલ પોસાય? એનું નામ અહીં પોસાય. એ અમારી કાઠિયાવાડી ભાષા છે. વાણિયાને પોસાય ત્યાંથી માલ લાવે. ઘઉં જ્યાં પાકતા હોય ત્યાંથી લાવે, મેથી જ્યાં પાકે ત્યાંથી લાવે. એય..! પીત્તળ જ્યાંથી થાતું હોય ત્યાંથી લાવતા હશે ને? ઠામડા, ઠીકરા, ફીકરા જ્યાં સોંઘું મળે ત્યાં. એ હોય .. ત્યાં જ હોય. અમુક ઠેકાણે મેથી પાકે, અમુક ઠેકાણે મરચા બહુ પાકે. આમ ઠગલાના ઠગલા. આ 'ઉગામેડી' લ્યોને. મરચા-મરચા. મરચા લેવા માટે બધા ત્યાં આવે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- હા, ત્યાં બહુ મરચા. એકલી મરચાની ગંધ મારે. 'ઉગામેડી'. ત્યાં મેથીનો પાક અમુક ઠેકાણે છે. એ અમારા બધા વેપારી જાણે. ઘઉં ફલાણે ઠેકાણેથી લાવવા, મગની દાળ ક્યાંકથી લાવવા એવું બધું જાણે. શું કહેવાય બીડીના? પત્તા. પાંદડા. એના બે પ્રકારના નામ આવે છે ને? એક ટીમરૂ અને એક આપટો. એ પછી ક્યાંક સોંઘો પાકતો હોય ત્યાં બધા જાય. એ પોસાય તો જાય નહિતર ન જાય. આહાહા..!

અહીં પોસાય એવું અહીં કહે છે, ભાઈ! આવો ભગવાનઆત્મા 'નભમંડળ સમાન આકૃતિવાળો (અર્થાત્ નિરાકાર-અરૂપી) છે,...' જુઓ! દાખલો કેવો આપ્યો છે! આકાશનું મંડળ સર્વવ્યાપક એક છે ને. આકાશનું મંડળ સર્વવ્યાપક એક ચીજ. સર્વ વ્યાપક વ્યાપક. એની પેઠે ભગવાનઆત્મા અણકરેલું તત્ત્વ છે. નીચે છે? જુઓ! અકૃત-કોઈથી નહિ કરાયેલો. કોઈ એનો કર્તા-બર્તા ઈશ્વર નથી. એવું એ શુદ્ધ ધ્રુવતત્ત્વ છે. જ્ઞાયકભાવ એક સમયનો પરમાનંદમૂર્તિ. જેમ આકાશને કોઈએ બનાવ્યું નથી, તેમ આત્માને કોઈએ બનાવ્યો નથી. કોણ બનાવે? સત્ છે એને કોણ બનાવે? સત્ છે.

આત્મા અંતર્મુખ પ્રગટ અતીન્દ્રિય સુખનો પિંડ છે. આત્મા અંતર્મુખ અભેદ અતીન્દ્રિય સુખનો પિંડ છે. સ્વયંસિદ્ધ શાશ્વત છે. લ્યો! સ્વયંસિદ્ધ શાશ્વત છે. એના ભાવમાં, જ્ઞાનના ખ્યાલમાં આવું તત્ત્વ છે એવું પહેલું ખ્યાલમાં આવવું જોઈએ. આવીને પછી અંતર્મુખ રુચિ કરવા જેવું એ છે, એમ કહે છે. અકૃત છે.

‘ચૈતન્યામૃતના પૂરથી ભરેલું જેનું સ્વરૂપ છે,...’ જેનું ચૈતન્યરૂપી અમૃત, ચૈતન્ય અમૃત. એનું પૂર છે. દળ છે ને? ચૈતન્ય અમૃતનું દળ છે. સ્વભાવ છે, સત્ત્વ છે, ભાવરૂપ, એકરૂપ સત્ત્વ સ્વભાવ છે. એથી ભરેલું એટલે ચૈતન્યામૃતના પૂરથી ભરેલું. વળી એક કોઈક વાસણ હોય અને એમાં દૂધ રહે એમ હશે આ? દૂધમાં જેમ સફેદાઈ ભરેલી છે એ અભેદ છે. સાકરમાં જેમ ગળપણ ભરેલું છે એ અભેદ એકરૂપ છે. એ સાકર અને ગળપણ કાંઈ બે જુદી ચીજ નથી. સાકર કેવી? કે ગળપણથી ભરેલી. ભરેલી એટલે કે અભેદ એકસ્વરૂપ જ છે. એમ ભગવાનઆત્મા ચૈતન્ય મહાપ્રભુ, શાશ્વત વસ્તુ એ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય, જેની રુચિ કર્યે આત્માને આત્મ સાક્ષાત્કાર અને સમ્યગ્દર્શન થાય. સમજાણું કાંઈ?

‘ચૈતન્યામૃતના પૂરથી...’ એમને શબ્દો ઘણા થોડા પડે છે. ‘ચૈતન્યામૃતના પૂરથી...’ દળ પડ્યું છે ને. જાગૃત પ્રકાશ ચૈતન્યજ્યોત, જાગૃત પ્રકાશનું સત્ત્વનું સત્ત્વ એથી ભરપૂર ભરેલું સ્વરૂપ છે. આ શુદ્ધભાવની વ્યાખ્યા ચાલે છે. એટલે અહીં કહે છે કે આત્મા. સમજાણું કાંઈ?

‘જે વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોને ગોચર (ગમ્ય) છે—’ જે વિચારવંત, ઇહા અવાય, નિર્ણય કરનારા જીવોને, એવા વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષો. ‘પ્રેક્ષાવતાં ગોચરે’ એમ છે ને? ‘પ્રેક્ષાવતાં ગોચરે’ જેની વિચારધારા સ્વભાવસન્મુખ થાય છે. એવા વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોને ગમ્ય આત્મા આવો આત્મા છે. આ છે પર્યાય. અત્યાર સુધી જે કીધું એ કીધું એ શુદ્ધભાવ ધ્રુવ. અને વિચારવંત ડાહ્યાપુરુષોને ગમ્ય છે. પર્યાય વિચારવંત એ જ્ઞાનની દશા. આવો આત્મા છે. એવા વિચારવંતની નિર્મળપર્યાયને ગમ્ય છે. તેનાથી તે જાણી શકાય એવો છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ડાહ્યો એટલે?

ઉત્તર :- ડાહ્યો એટલે વિચારવંત એ જ ડાહ્યો છે. વિચાર કરનારો ડાહ્યો છે. આ આત્મા. એને ડાહ્યો કહે છે. ‘ડાહ્યા તારું ડહાપણ ક્યારે કહીએ?’ આહાહા..! ઓલામાં નહોતું આવતું? ‘વાંકાનેર’ના. હતો ને ઓલો? ‘ડાહ્યાભાઈ ધોળશા’. એ બહુ માને છે. મરવા પડ્યો ત્યારે (બોલ્યો), ડાહ્યા! તારું ડહાપણ ક્યારે કહીએ? હવે મરવા ટાણે શાંતિ રાખ તું. અત્યાર સુધી બધા નાટક પાડ્યા ને. એક એક રાતના પંદરસો-પંદરસો. તે દિ’ હોં! ‘બાબુભાઈ’! ખબર છે ને? આપણે મીરાબાઈનું નાટક જોવા ગયા હતા. ‘ભરૂચ’. મીરાબાઈનું નાટક એનું હતું. જોવા ગયા હતા. નહિ ઓલા ‘મોહનલાલજી’ આવ્યા હતા. ‘ડાહ્યાભાઈ ધોળશા’ એક રાતના પંદરસો. તે દિ’ હોં! એ તો કઈ સાલ હશે. (સંવત) ૧૯૬૫-૬૬. ૧૯૬૫-૬૬ની સાલની વાત છે. ત્યારે શરીર જુવાન. એક એક રાત એમ અઠવાડિયાના ત્રણ પાડતા. સાડા ચાર પાંચ હજારની પેદાશ. તે દિ’ હોં! ૬૫ની સાલમાં. અમને તો એમ લાગે કે ઓહો..હો..હો..! એક રાતના પંદરસો! એ મરવા ટાણે એને હેં..હેં.. થઈ ગયા એને. એલા ડાહ્યા! તેં આ

બધું અત્યાર સુધી કર્યું ને! હવે મરવા ટાણે સમાધાન શી રીતે કરવું? એં...મેં... થાય. આમ આંતરડા, કફ ને આને આ. બધા વાટું જોવે ભાઈને કેમ છે? ભાઈને કેમ છે? ભાઈ ડાહ્યા થઈને પંકાણા હોય એ મરવા ટાણે હાય.. હાય (કરે). સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ડાહ્યો એટલે આત્માને સમજવાની વિચારધારામાં વર્તે તે ડાહ્યો. વિચાર અને ડાહ્યાભાઈને જુદા પાડતા હતા. ખબર છે, ખ્યાલ છે ને. સમજાણું કાંઈ? વિચારવંત ડાહ્યો. એમ. એમ છે. એ તો ખ્યાલ છે એટલે પહેલેથી ઉપાડ્યું. અમને ખબર નથી? એ વિચારવંત એ ડાહ્યો. એમ. કોનો વિચારવંત? આવો ધ્રુવસ્વરૂપ જે ભગવાનઆત્મા એનો વિચારવંત તે ડાહ્યો. સમજાણું કે નહિ? આહાહા...! ત્યાં બે ભેદ પાડવા છે. વિચારવંત.. ડાહ્યો. આહાહા...! ભાઈ! એ વિચારવંત તે ડાહ્યો. કોનો વિચારવંત? આવો આત્મા એક સમયમાં પરમાત્મસ્વરૂપ છે. એનો વિચારવંત ડાહ્યો. એવા પુરુષોને-એવા આત્માને ગમ્ય છે. પુરુષ શબ્દે એકલો કાંઈ આ પુરુષ વેદવાળો એમ કાંઈ નહિ. વિચારવંત ડાહ્યા આત્માને ગમ્ય છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! આઠ વર્ષની બાળિકા પણ આત્મજ્ઞાન કરે તો એને વિચારવંત ડાહ્યા કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- એ પુરુષ એટલે આત્મા. સમજાણું કાંઈ? આ પુરુષ નહિ. આ તો એક ઓળખવાની ચીજ છે. આ તો જડની-માટીની ચીજ છે. આમાં પુરુષ કોને કહેવો? આ તો માટી-જડ રજકણ છે. અંદર પુરુષવેદનો ઉદય છે એ વિકાર છે. એમાં આત્મા ક્યાં આવ્યો? એ આત્મા નથી. આ પણ આત્મા નથી અને ઉદયનો વિકલ્પ થાય એ પણ આત્મા નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? અને એ વિકલ્પને જાણતો પ્રગટ જ્ઞાનનો પર્યાય એ પણ આત્મા ધ્રુવ આ શુદ્ધ છે, એ નયથી. સમજાણું કાંઈ? નિરાલંબી માર્ગ બાપુ! સૂક્ષ્મ છે. એને અહીં વિચારવંત અને ડાહ્યા કહ્યા છે. બીજા વિચારી.. વિચારી... વિચારીને ઊંધા વિચાર કરીને બધે અવળાને પકડે. આ વિચારવંત ડાહ્યા એ આને પકડે તો એને વિચારવંત ડાહ્યો કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? દુનિયાના ડાહ્યા લેપાય છે. કર્મથી રખડે છે. એ ડાહ્યા કહેવામાં આવતા નથી. એ મોટા મૂરખ છે એમ કહે છે. આહાહા...! જેના પરિણામમાં નરકની ગતિ મળે, જેના પરિણામમાં માખી અને ગધેડા થાય, એ ડાહ્યા શેના? આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

આવો ભગવાનઆત્મા એના વિચારની મતિની ધારાએ ડાહ્યા પુરુષો એના તરફ વળ્યા છે, એને તે ગમ્ય છે. એટલે કે રાગને ગમ્ય નથી, પુણ્યને ગમ્ય નથી, વ્યવહારને ગમ્ય નથી, એમ અહીં કહ્યું. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? કોઈ કષાયની મંદતા કરી, રાગની મંદતા દયા, દાન, ભક્તિ, વ્રત ખૂબ કર્યા માટે એનાથી આત્મા જણાય જાય. ના, બિલકુલ નહિ, જરીએ નહિ. આહાહા...! અરે...! એવો નમાલો શું કરવા તું માને છે? એવા રાગની મંદતાની

સહાય હોય તો જ હું જણાઉં. એ તો તેં તારા આત્માને નમાલો કલ્પીને આ વાત લીધી છે. એ નમાલો એવો નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોને ગોચર (ગમ્ય) છે—એવા આત્મામાં...’ આ વ્યાખ્યા પૂરી થઈ. ‘એવા આત્મામાં તું રુચિ કેમ કરતો નથી...’ એટલે એમ કેમ કહ્યું? કે કોઈ કર્મ તને નડે છે માટે રુચિ કરતો નથી એમ નથી. આહાહા..! તેં રુચિ બીજે કરી છે. સમજાય છે કાંઈ? પુણ્યના પરિણામમાં, પાપના પરિણામમાં, ધૂળમાં ને ભોગમાં (રુચિ કરી છે). આહાહા..! એવા આત્મામાં તું રુચિ કેમ કરતો નથી? ‘બુદ્ધિં કિં ન કરોષિ વાઙ્છસિ સુખં ત્વં’ છે ને? તું નો અર્થ ... જુઓ! ભાઈ! તે રુચિનો તું જ કર્તા છો. ઊંઘી રુચિનો કર્તા તું છો. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઉભી કરી છે. પુણ્ય-પાપના વિકલ્પો હું કરું અને એ મારું કાર્ય. આનું આ કરું, ધૂળ કરું, દેશનું કરું, ગામનું કરું. ધૂળેય કરતો નથી, સાંભળને. વિકલ્પનો કર્તા એ પણ તેં ઉભું કરેલું ઊંઘી દષ્ટિથી છે. આહાહા..! પહેલું માથે નિર્વિકલ્પ તત્ત્વ કહ્યું છે ને? ભાઈ! એવા નિર્વિકલ્પ તત્ત્વની રુચિ કેમ કરતો નથી? તારી કરી થાય છે. એ કંઈ કોઈ કરાવે તો થાય એવું નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

આવો માર્ગ. સ્વતંત્ર નિર્લેપ માર્ગ. એવો પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ તીર્થકરનો કહેલો, અરે..! જગતને સાંભળવા મળે નહિ. અને સાંભળ્યા વિના એ શું છે એની ખબરું પડે નહિ. અને ખબરું પડ્યા વિના ક્યાં વળવું એની એને (ખબર નથી). વલણ કેમ વાળવું એની એને ખબર નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

અરે..! ‘એવા આત્મામાં...’ આવો આત્મા. એમ. સમજાય છે. જે વિચારવંત ડાહ્યા પુરુષોને ગમ્ય છે અને માથે કહેલો એવો છે. માથે કહેલો એવો છે અને વિચારવંતને ગમ્ય છે. એમાં તું રુચિ કેમ કરતો નથી? હવે એમ કહે છે. એટલે તું વિચારવંત થઈને, ડાહ્યો થઈને તું કેમ રુચિ કરતો નથી? એમ થયું કે નહિ? આહાહા..! રુચિ... આહાહા..!

‘અને દુષ્કૃતરૂપ સંસારના સુખને કેમ વાંછે છે?’ અરે..! આ ભગવાનઆત્માની રુચિ કરતો નથી અને શુભ-અશુભ રાગ... એ છે ને માથે? પ્રીતિ-અપ્રીતિ. એવા દુષ્કૃતરૂપી સંસાર. એમ એ શુભ-અશુભભાવ બધું દુષ્કૃત છે. એનાથી હરખ-હરખ વિનાનો કીધો છે એને? એ શુભ-અશુભભાવ તો દુષ્કૃત છે. એવા સંસારના સુખને, જેના ફળ સંસારની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા મળે એવાને કેમ વાંછે છે? ભાઈ! એમાં ધૂળમાં ક્યાંય સુખ નથી. સમજાય છે? બેય કીધું. આને કરતો નથી અને દુષ્કૃત સંસારના સુખને કેમ વાંછે છે? એમ. આમ કરતો નથી અને આમ કેમ કરે છે? એ શ્લોક પૂરો થયો. હવે ૪૦.

મુમુક્ષુ :- ઈ કેમ કરતો નથી?

ઉત્તર :- કેમ કરતો હશે એટલે ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ ઉંધી માન્યતાને લઈને, અહીં કીધું શું? આ રુચિ કરતો નથી માટે. આમ રુચિ કરતો નથી માટે આમ રુચિ કરે છે. એ માટે. સીધી વાત છે. એક ને એક બે જેવી વાત છે. મીઠાશ ચડી ગઈ છે ને મીઠાશ, આમ બહારની એમ કહે છે. આ વસ્તુ આ કોણ છે એના ખ્યાલમાં મહત્તા ને મહાત્મ્ય જ આવતું નથી. બાહ્ય ક્રિયાકાંડી અનંત વાર સાધુ થયો. પંચમહાવ્રતનો પાળનાર, અઠ્યાવીશ મૂળગુણ (પાળનાર) દ્વિગંબર સંત, હોં! દ્વિગંબર દ્રવ્યલિંગી. આમ આ આવો આત્મા એવી રુચિ તું કરતો નથી, તેં કરી નથી. અને એવા શુભાદિ ભાવમાં રુચિમાં પડ્યો એ સંસારના સુખને કેમ વાંછે? ભાઈ! સમજાણું કાંઈ?

ગાથા-૪૦

ગો ઠિદિબંધઢાણા પયડિઢાણા પદેસઠાણા વા||

ગો અણુભાગઢાણા જીવસ્સ ણ ઉદયઠાણા વા||૪૦||

ન સ્થિતિબંધસ્થાનાનિ પ્રકૃતિસ્થાનાનિ પ્રદેશસ્થાનાનિ વા |

નાનુભાગસ્થાનાનિ જીવસ્ય નોદયસ્થાનાનિ વા||૪૦||

અત્ર પ્રકૃતિસ્થિત્યનુભાગપ્રદેશબંધોદયસ્થાનનિચયો જીવસ્ય ન સમસ્તીત્યુત્કમ્ |

નિત્યનિરુપરાગસ્વરૂપસ્ય નિરંજનનિજપરમાત્મતત્ત્વસ્ય ન ખલુ જઘન્યમધ્યમોત્કૃષ્ટદ્રવ્ય-કર્મસ્થિતિબંધસ્થાનાનિ | જ્ઞાનાવરણાઘષ્ટવિધકર્મણાં તત્તદ્યોગ્યપુદ્ગલદ્રવ્યસ્વાકારઃ પ્રકૃતિબંધઃ, તસ્ય સ્થાનાનિ ન ભવન્તિ | અશુદ્ધાન્તસ્તત્ત્વકર્મપુદ્ગલયોઃ પરસ્પરપ્રદેશાનુપ્રવેશઃ પ્રદેશબંધઃ, અસ્ય બંધસ્ય સ્થાનાનિ વા ન ભવન્તિ | શુભાશુભકર્મણાં નિર્જરાસમયે સુખદુઃખફલપ્રદાનશક્તિયુક્તો હ્યનુભાગબંધઃ, અસ્ય સ્થાનાનાં વા ન ચાવકાશઃ | ન ચ દ્રવ્યભાવકર્મોદયસ્થાનાનામપ્યવકાશોઽસ્તિ ઇતિ |

તથા ચોક્તં શ્રીઅમૃતચન્દ્રસૂરિભિઃ-

(માલિની)

“ન હિ વિદધતિ બદ્ધસ્પૃષ્ટભાવાદયોઽમી

સ્ફુટમુપરિ તરન્તોઽપ્યેત્ય યત્ર પ્રતિષ્ઠામ્ |

અનુભવતુ તમેવ દ્યોતમાનં સમન્તાત્

જગદપગતમોહીભૂય સમ્યક્સ્વભાવમ્ ||”

સ્થિતિબંધસ્થાનો, પ્રકૃતિસ્થાન, પ્રદેશનાં સ્થાનો નહીં;
અનુભાગનાં નહિ સ્થાન જીવને, ઉદયનાં સ્થાનો નહીં ૪૦.

અન્વયાર્થ :- [જીવસ્ય] જીવને [ન સ્થિતિબંધસ્થાનાનિ] સ્થિતિબંધસ્થાનો નથી, [પ્રકૃતિસ્થાનાનિ] પ્રકૃતિસ્થાનો નથી, [પ્રદેશસ્થાનાનિ વા] પ્રદેશસ્થાનો નથી, [ન અનુભાગસ્થાનાનિ] અનુભાગસ્થાનો નથી [વા] કે [ન ઉદયસ્થાનાનિ] ઉદયસ્થાનો નથી.

ટીકા :- અહીં (આ ગાથામાં) પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગબંધ અને પ્રદેશબંધનાં સ્થાનોનો તથા ઉદયનાં સ્થાનોનો સમૂહ જીવને નથી એમ કહ્યું છે.

સદા * નિરુપરાગ જેનું સ્વરૂપ છે એવા નિરંજન (નિર્દોષ) નિજ પરમાત્મતત્ત્વને ખરેખર દ્રવ્યકર્મના જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનાં સ્થાનો નથી. જ્ઞાનાવરણાદિ અષ્ટવિધ કર્મોમાંના તે તે કર્મને યોગ્ય એવો જે પુદ્ગલદ્રવ્યનો સ્વ-આકાર તે પ્રકૃતિબંધ છે; તેનાં સ્થાનો (નિરંજન નિજ પરમાત્મતત્ત્વને) નથી. અશુદ્ધ અંતઃતત્ત્વના (-અશુદ્ધ આત્માના) અને કર્મપુદ્ગલના પ્રદેશોનો પરસ્પર પ્રવેશ તે પ્રદેશબંધ છે; આ બંધનાં સ્થાનો પણ (નિરંજન નિજ પરમાત્મતત્ત્વને) નથી. શુભાશુભ કર્મની નિર્જરાના સમયે સુખદુઃખરૂપ ફળ દેવાની શક્તિવાળો તે અનુભાગબંધ છે; આનાં સ્થાનોનો પણ અવકાશ (નિરંજન નિજ પરમાત્મતત્ત્વને વિષે) નથી. વળી દ્રવ્યકર્મ તથા ભાવકર્મના ઉદયનાં સ્થાનોનો પણ અવકાશ (નિરંજન નિજ પરમાત્મતત્ત્વને વિષે) નથી.

એવી રીતે (આચાર્યદેવ) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રસૂરિએ (શ્રી સમયસારની) આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં ૧૧ મા શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :-

“[શ્લોકાર્થ :-] જગત મોહરહિત થઈને સર્વ તરફથી પ્રકાશમાન એવા તે સમ્યક્ સ્વભાવને જ અનુભવો કે જેમાં આ બદ્ધસ્પૃષ્ટત્વ આદિ ભાવો ઉત્પન્ન થઈને સ્પષ્ટપણે ઉપર તરતા હોવા છતાં ખરેખર સ્થિતિ પામતા નથી.”

* નિરુપરાગ - ઉપરાગ વિનાનું. (ઉપરાગ= કોઈ પદાર્થમાં, અન્ય ઉપાધિની સમીપતાના નિમિત્તે થતો ઉપાધિને અનુરૂપ વિકારી ભાવ; ઔપાધિક ભાવ; વિકાર; મલિનતા.)

ગાથા-૪૦ ઉપર પ્રવચન

૪૦. એ શુદ્ધભાવની વ્યાખ્યા છે આ. શુદ્ધભાવ કહો કે આત્મા વસ્તુ... વસ્તુ... વસ્તુ.. ધ્રુવ ઉત્પાદ-વ્યયની પર્યાય વિનાનું તત્ત્વ આખું. એ વસ્તુ શું છે એને અહીંયાં આત્માને શુદ્ધભાવ કહેવામાં આવે છે. અને એને આશ્રયે 'નિયમસાર' એટલે મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે છે એમ અહીં કહેવું છે. આ 'નિયમસાર' છે ને? મોક્ષમાર્ગ, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. એ આવા સ્વરૂપને આશ્રયે પ્રગટ થાય છે. બાકી ત્રણકાળમાં બીજો એનો પ્રકાર, પંથ અને રીત નથી. સમજાણું કાંઈ?

જો ટિલિબંધઢાણા પયલિઢાણા પલેસઢાણા વા।।

જો અણુભાગઢાણા જીવસ્સ ણ ડલયઢાણા વા।।૪૦।।

પોકાર કરે છે. અરે...! પણ અત્યારે આ બધું છે ને? તમે અબાદ્ધસ્પૃષ્ટ અત્યારે માનો છો? પણ આ અત્યારની વાત છે, વસ્તુ દષ્ટિની. ઓલા કહે કે એકાંત થઈ જાય છે. એકાંત થઈ જાય છે. પણ પર્યાયમાં છે, વસ્તુમાં નથી એ તો અહીં વાત ચાલે છે. અને પર્યાયમાં છે એ તો લક્ષ અને રુચિ તો અનાદિની છે. હવે તારે કરવું છે શું? એ તો ઓલા કહે, એય...? 'સોનગઢ'વાળા આમ કરે છે. એ તો પર્યાય ને અશુદ્ધતા માનતા નથી. ભગવાન! સાંભળ તો ખરો, ભાઈ! પર્યાયમાં તો આ બધું છે. ન હોય તો પછી આમાં નથી એમ ક્યાંથી આવ્યું? આમાં છે, આમાં નથી. એમાં હોય તો પછી તો એકમેક તત્ત્વ થઈ ગયું એ તો. રાગાદિનો અંશ કે પ્રકૃતિના સંબંધનો વિકાર વસ્તુમાં હોય તો આ બે તો રહ્યું નહિ. આહાહા...! પણ એમાં હોય શેનું? વસ્તુ છે આખી ચિદાનંદઘન, આનંદકંદ. એક સમયનો વિકૃતભાવ ઊભો કરેલો છે. છે ખરો. એ આમાં નથી. વ્યવહારનયનો વિષય, વ્યવહારનયનો વિષય એ પર્યાય છે ખરી. વેદાંતની પેઠે નથી કે કાંઈ નથી, એ ભ્રમ છે, ભ્રમણા છે. ભ્રમણા પણ છે કે નહિ? સમજાય છે? વેદાંત એમ કહે છે એમ નથી. આ તત્ત્વ વીતરાગનું કહેવું બીજું છે. વેદાંતવાળા તો કહે છે એકલો સર્વવ્યાપક આત્મા શુદ્ધ... શુદ્ધ... શુદ્ધ... બધું શુદ્ધ. એમ નથી. એને અજ્ઞાનમાં એકેય તત્ત્વની ખબર નથી. સમજાણું કાંઈ? આવી વાત સાંભળે એટલે જાણે.. વેદાંતની વાત આવે તો આવી આપણામાં પણ આવી વાત છે, એવી એ કહે છે. બીજામાં ધૂળમાંય નથી.

સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ વીતરાગદેવ, જેણે એક સમયમાં છ દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વ સમયમાં પ્રત્યક્ષ જાણ્યા, એણે પર્યાયમાં આવું જાણ્યું છે. પણ વસ્તુમાં નથી એમ દષ્ટિ કરાવવી છે. પર્યાય તો છે. છે નહિ તો પછી આ કોને કહે? આમાં નથી... આમાં નથી એની રુચિ કર. તો પછી એનો શું અર્થ? વિકાર નથી? કર્મનો નિમિત્તનિમિત્ત સંબંધ પણ નથી? જડ

છે? અહીંયાં વિકારભાવ કરે એને વિકાર નૈમિત્તિક છે અને કર્મ નિમિત્ત છે. વ્યવહાર છે. વસ્તુમાં નથી. જેની રુચિ કરવી છે અને જેનાથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય એ ચીજમાં એ નથી. છૂટવાનો માર્ગ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય એમાં બંધ અને બંધના ભાવ કેમ હોય? સમજાણું કાંઈ?

નીચે.

**સ્થિતિબંધસ્થાનો, પ્રકૃતિસ્થાન, પ્રદેશનાં સ્થાનો નહીં;
અનુભાગનાં નહિ સ્થાન જીવને, ઉદયનાં સ્થાનો નહીં. ૪૦.**

આ નથી-નથી કરીને એટલે ઓલા જાણે કે નથી. તો વ્યવહારનો લોપ થઈ જશે બધું. પણ સાંભળને. આ વ્યવહારના લોપની જ વાત છે. વ્યવહાર છે. એ છે એનો લોપ કે ન હોય એનો? સમજાણું કાંઈ?

‘અહીં (આ ગાથામાં) પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ,...’ જ્ઞાનાવરણી આદિ પ્રકૃતિ છે ને? એનો સ્વભાવ. સ્થિતિ એટલે એની મુદ્દત. ‘અનુભાગબંધ...’ એટલે એનો પાક-રસ ‘અને પ્રદેશબંધ...’ એટલે સંખ્યા. રજકણોની સંખ્યા. કર્મના ચાર પ્રકાર. એક પ્રકૃતિ કર્મનો સ્વભાવ, એક સ્થિતિ કર્મની મુદ્દત, પરમાણુની અંદર. એક અનુભાગમાં ફળ લાવવાની શક્તિ એનામાં, હોં! અને પ્રદેશ એટલે પરમાણુની સંખ્યા, ગણના. એને અહીંયાં પ્રદેશબંધ કહ્યો. એવા ‘સ્થાનોનો...’ એના પ્રકારોનો. પાછા બધા પ્રકાર છે ને. પ્રકૃતિબંધના આઠ પ્રકાર છે. જ્ઞાનાવરણી, દર્શન આદિ, સ્થિતિબંધના ઘણા પ્રકાર, અનુભાગના (પ્રકાર).

એ ‘સ્થાનોનો...’ સમજાણું? .. બીજો બોલ છે ને? ‘ઉદયનાં સ્થાનોનો સમૂહ જીવને નથી...’ એ પ્રકૃતિ આદિના ચાર પ્રકાર આત્મામાં નથી અને એનાથી ઉદય થાય પાછો. ઉદય થાય અને આત્મામાં વિકાર થાય, એમાંથી આ થાય, એવો કોઈ પ્રકાર શુદ્ધ ધ્રુવ સ્વભાવમાં નથી. જેને શુદ્ધભાવ કહીએ, જેને આત્મા કહીએ, આત્મા ધ્રુવ કહીએ એમાં કર્મ અને પ્રકૃતિનો ઉદયધર્મ કાંઈ નથી. આહાહા...! આ ‘ગોમટસાર’ કેટલા ભર્યા છે, લ્યો! એ કહ્યું છે, ભાઈ! નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધે વ્યવહારના કથનો છે બધા. વસ્તુ નથી કર્મ? કર્મની પ્રકૃતિ આદિ બધું છે. આત્મામાં તો નથી. પણ એના સંબંધે જોડાણ થાય છે, યોગ્યતા, એ પણ આત્માના દ્રવ્યમાં નથી. જડબંધ તો નથી પણ ભાવબંધની જે યોગ્યતા છે એ વસ્તુમાં નથી. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

ચાર ભાવ લીધા છે ને અનુભાગના? ‘જીવસ્સ ણ ઉદયઠાણા’. એનો પછી પાક થાય ને ઉદય થઈને આમ થાય, ઉદય થઈને આમ થાય, ઉદયનો આ પ્રકાર, જીવનો આવો પ્રકાર. એવું તત્ત્વ જે ચૈતન્ય ધ્રુવસ્વરૂપ ભગવાન, એનામાં એ અડચું પણ નથી. એને સ્પર્શ્યો પણ નથી. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ અત્યારે, હોં! અત્યારે.

વસ્તુ... વસ્તુ... વસ્તુ... વસ્તુ... વસ્તુ... વસ્તુ... એ આનંદ શાંતિ આદિ એ તત્ત્વમાં ચાર પ્રકારના એ કર્મપ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ, પ્રદેશ અને ઉદય... એ આત્માનો ઉદય આવ્યો. વિપાકો અનુભવઃ. 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'માં આવે છે કે નહિ? આવે છે કે નહિ? વિપાકો અનુભવઃ. એ વળી વિપાક એટલે કર્મનો વિપાક અને અનુભવે એ આત્મા. એમ તો નથી પણ કર્મનો વિપાક પણ આત્મામાં નથી અને એના સંબંધે જરી વિકાર થઈને વેદન કરે એવો વિપાક પણ જીવમાં નથી. એવો શુદ્ધભાવ, તેની રુચિ કરીને સમ્યગ્દર્શન કરવા જેવું છે. એમાં કરીને પછી ઠરવા જેવું છે એમ અહીં કહેવું છે. ઠરવું એટલે ચારિત્ર. પહેલા દર્શન અને જ્ઞાન ને પછી સ્થિરતા. અહીં તો ત્રણ લેવું છે ને? મોક્ષમાર્ગ.

'સદા નિરુપરાગ જેનું સ્વરૂપ છે...' લ્યો! ઠીક! ભગવાનઆત્મા વસ્તુ જે છે એ સદા નિરુપરાગ 'ઉપરાગ વિનાનું. [ઉપરાગ = કોઈ પદાર્થમાં, અન્ય ઉપાધિની સમીપતાના નિમિત્તે...]' અન્ય ઉપાધિની નિમિત્તની સમીપતાને નિમિત્તે અથવા તો ઉપાધિને અનુરૂપ વિકાર. ઉપાધિ હોય એને અનુરૂપ વિકાર ભાવ. એને અહીંયાં 'ઔપાધિક ભાવ; વિકાર; મલિનતા.' એ ઉપરાગની વ્યાખ્યા આટલી કરી. સમજ્યા ને? એ વિનાનું. ભગવાનઆત્મામાં કોઈ ઉપરાગ જ નથી. કર્મની ઉપાધિના નિમિત્તથી થતો ભાવ એ આત્મામાં નથી. સદા પાછું, હોં! ત્રણેકાળ. ભગવાનઆત્મા એક સમયનો ધ્રુવ, એ 'સદા નિરુપરાગ...' મલિન, ઉપાધિભાવ અને વિકાર બિલકુલ નથી. પર્યાયમાં છે. અંશના વિકૃતરૂપે. ઉપરથી ઉત્પન્ન કરેલો ભાવ એ વસ્તુમાં નથી. વસ્તુ જે મહાનપદાર્થ ભગવાન એમાં નથી. એમાં તો શાંતિ અને આનંદ વસેલા છે. એમાં આ વિકાર, નિરુપાધિમાં આ ઉપાધિ ક્યાંથી અંદર હોય? સમજાણું કાંઈ?

'એવા નિરંજન (નિર્દોષ) નિજ પરમાત્મતત્ત્વને...' નિજ પરમાત્મતત્ત્વને, હોં! અહીંયાં પોતાના આત્માની વાત છે. 'ખરેખર દ્રવ્યકર્મના જઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધના સ્થાનો નથી.' લ્યો! આવું જે નિજ પરમાત્મતત્ત્વ, પ્રભુ! એને નિશ્ચયસ્વરૂપની દૃષ્ટિએ વસ્તુ જોતાં ખરેખર, નિજપ્રભુને ખરેખર દ્રવ્યકર્મ જઘન્ય. જઘન્ય એટલે થોડું, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવી સ્થિતિ. સ્થિતિ થોડી, અંતર્મુહૂર્ત, કોઈ વિશેષ અને કોઈ પૂરી. એવી રીતે. એવા સ્થિતિબંધના સ્થાન, નિજ પ્રભુ આત્મા, શુદ્ધભાવરૂપી આત્મા એને અહીંયાં નિજપરમાત્મતત્ત્વ કહ્યું. એને શુદ્ધભાવ કહેવો, એને આત્મા કહેવો, એને શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય કહેવું. એમાં આ નથી. એથી એવું નથી એની દૃષ્ટિ કરવી, એનું નામ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. વિશેષ લેશું...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)